

הרב מתתיהו דייטש

רב שכונת רמת שלמה, ירושלים ת"ו
מח"ס שו"ת נתיבות אדם

בדיני וגדרי בל תוסיף בארבעת המינים

הננו לבאר בזה ע"ד מה שהעירו הלכה למעשה, בנוטל אתרוג לברכה, ונשאר עליו שלא במתכוין קצת חומין מצמר הפשתן שעומף בו האתרוג, שלא ינוק בקופסא, אם יש בזה משום איסורא דבל תוסיף, ואם תמצי לומר דעובר עלה בב"ת, האם זה מעכב שלא יצא ידי חובתו. ואע"ג שאינו מתכוין להוסיף, מ"מ הרי לדעת הרבה פוסקים ז"ל בזמנו עובר בב"ת אף בלא כוונה. [וכאשר העיר בזה בשו"ת התעוררות תשובה (סימן תל"ז), עיי"ש]. וכן יש לפעמים שנשאר איזה התיכה על הלולב מחתיכת פלעסמ"ק שעשוי לשמור עליו בתוך הנרתיק. וכן יש לדון לענין אלו הנוגהים לאחרונה שמחברים על עלי הלולב או הקושיקע"ל קונטרס קטן של סדר ההושענות, האם אין בכל זה משום בל תוסיף, וגורע המצוה. ובה אמרנו לברר שורש וגדרי ההלכה בד"ת בל תוסיף בד' מינים, ומינה יתבאר לן בס"ד דאין בזה בית מיוחד. ואוחילה לקל אחלה פנוי אשאלה ממנו מענה לשון שנוכה לברר הלכתא הדין ממקורן בש"ס ופוסקים להוציא הלכה ברורה, וזכות הרבים מסייעת, וזה החלי בעזרת צורי וקוני.

א

אין כאן חפצא של מצוה כלל, דהרי לא נטל ד' מינין. ובאמת בטורי אבן (באבני מילואים ר"ה דף כ"ח ע"ב) צידד לומר דבפוחת מד' מינין אינו עובר כלל בכל תגרע, כיון דאין כאן חפצא דמצוה כלל, ודוקא היכא שהגרעון אינו פוסל את כל המצוה, כגון הניתזים במתן ד' שנתנם במתנה אחת, שהקרבת כשר אלא שגרע מהמצוה, בזה הוא דעובר בב"ת, משא"כ הכא, דבפחות מן המינין לא קיים המצוה כלל. [אך מסיק דראה סתירה לזה מהמבואר בהדיא בספרי (דברים י"ג ה"א), דבפוחת מד' מינים עובר בכל תגרע, יעווי"ש. ולכאורה גם מברייטא דילן מוכרח כן בהדיא, דתנא בחדא מחסא תניא גירוע או הוספה בד' מינים, ומשמע דבגירוע איכא בל תגרע ובהוספה איכא בל תוסיף]. עכ"פ לפ"ז נתחזקה קושיין טובא, אמאי תליא לן ברייתא איסורא דהוספה באיסורא דגירוע, דמשמע דבגירוע פשיטא טפי דעובר בכל תגרע מבהוספה בכל תוסיף. ואדרבא, לכאורה הוספה פשיטא טפי ללתא דאיסורא מלתא דגירוע, וכמו שנתבאר, וצריך ביאור בכ"ז.

(א) תניא בתוספתא (סוכה פ"ב ה"י), ארבעה מינין הללו כשם שאין פוחתין מהם כך אין מוסיפין עליהם. ומבואר בפשטות דאיכא לתא דבל תוסיף במוסיף על הד' מינים שבלולב. וצריך לבאר טובא, חדא, האם זה דוקא במוסיף מין חמישי או גם במוסיף ממינו, כגון ב' לולבים וכדומה. ותו, האם פסל את המצוה במוסיף על המינין, או אפשר דנהי דעובר בב"ת אבל שפיר קיים מצות נטילת לולב, הואיל דעכ"פ נטל ארבעה מינין. וכן צריך בירור, אם עובר בב"ת אף באינו מתכוין להוספה. ומה הדין בנוטל מין חמישי שעשוי לנוי או לתיקון הלולב וכדומה, דמינכר בהדיא שאין כוונתו בזה להוסיף על המינין.

(ב) ובעיקר לישנא דברייטא, לכאורה איכא למידק, מאי קא תליא איסורא דהוספה על המינין באיסורא דגרעון על המצוה, דקאמר כשם שאין פוחתין מהם כך אין מוסיפין עליהם, והרי שפיר חלוקין המה, דהלוא במוסיף עכ"פ נטל ד' מינים, משא"כ בפוחת,

ב

וכל שכן לרבנן, עכ"ל. ומעתה מיושבין היטב תרי סוגיות אלו.

ה) עכ"פ מבואר בהדיא מסוגיין, דאפילו לרבנן, דקיי"ל כוותיהו, ברמב"ם (פ"ז מלולב) ובשו"ע (סי' תרנ"א), דלולב אין צריך אגד, מכל מקום אם מוסיף מין חמישי לד' המינין, עובר עלה בכל תוסיף. ומיהו היינו דוקא כשנוטל את הנוסף כדרך גדילתו. [ואליבא דרבי יהודה עובר בב"ת אם אגד את הלולב במין חמישי אף שאינו כדרך גדילתו].

ג

ו) והנה בשלישית מצאנו בזה סוגיא בגמ' (סנהדרין דף פ"ח ע"ב), דאיתא התם לענין זקן ממרא, אמר ר' אלעזר אמר ר' אושעיא אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה, ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע, ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה. ומקשינן, והאיכא לולב, דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע. ומשני, בלולב מאי סבירא לן, אי סבירא לן דלולב אין צריך אגד, האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי [ופרש"י ז"ל, ואין זה גורע]. ואי ס"ל דצריך אגד, גרוע ועומד הוא, ופירש"י ז"ל, דמתחילתו לא עשה כהוגן שאגד שם תוספת מצוה, ואנן בעינן גורע דהשתא, שהיה מתחילתו כשר ופסול בתוספתו. ושוב מקשי גמרא, והאיכא ציצית, דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע. ומשני עלה, מאי סבירא ליה, אי ס"ל דקשר העליון לאו דאורייתא, האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואי סבירא לן דקשר העליון דאורייתא, גרוע ועומד. ומקשינן בגמרא, אי הכי תפילין נמי, אי עביד ארבעה בתי ואייתי אחרינא ואנח גביהו, האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואי עביד חמשה בתי, גרוע ועומד הוא. ומשנינן, האמר ר' זירא בית חיצון שאינו רואה את האויר פסול. עכ"ת סוגיית הגמרא שם.

ג) והנראה לבאר בזה בס"ד, דהנה מצאנו ג' סוגיות ערוכות בש"ס בדינא דבל תוסיף בד' מינים. תחילה וראש, בגמ' סוכה (דף ל"א ע"ב וברף ל"ו ע"ב), דרבא אסברא ליה טעמא דרבי יהודה דקאמר במתני' (שם), דאין אוגדין את הלולב אלא במינו, שהוא מפני דקא סבר לולב צריך אגד, ואי מייתי מינא אחרינא הויא חמשה מינין. ופרש"י ז"ל, ועובר משום בל תוסיף. ותו אייתי בגמ' שם (דף ל"א ע"א) להיבא ברייתא דתניא, ארבעת מינין שבלולב כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן. והקשו עלה בגמרא, פשיטא, דאין מוסיפין עליהם. ומשנינן, מהו דתימא הואיל ואמר רבי יהודה לולב צריך אגד ואי מייתי מינא אחרינא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, קא משמע לן.

ד) והקשו התוס' ז"ל (בד"ה הואיל) וז"ל, תימה, כל שכן לרבנן, דמשמע לעיל דרבי יהודה משום דצריך אגד אי אגיד ליה ממין אחר הוה ליה חמשת המינין. אבל לרבנן, דאין צריך אגד לא, דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי וכו'. ותירצו, די"ל דהכא מיירי בשנותן אותו חוץ לאגד לרבי יהודה, עכ"ל. וביאור דבריהם הוא, דבנותן חוץ לאגד הוי סברא טפי למימר אליבא דרבי יהודה האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, כיון דצריך אגד, והאי מינא אחרינא הרי לא אגד בתוכן, וכדפירש המהרש"א ז"ל שם. ושוב כתבו התוס' בזה"ל, וא"ת א"כ לא יחשב תוספת האי מינא אחרינא דקמייתי, כמו לרבנן דלעיל, דאין צריך אגד. וי"ל דלא דמי, דכשיאגדנו שלא במינו, אין לו ליחשב כמוסיף, משום דאין זה כדרך גדילתן, ומינים שבלולב בעינן כעין גדילתן, כדלקמן (סוכה דף מ"ה ע"ב), אבל לר"י דבעי אגד, יש לו ליחשב כמוסיף באגודתו, דכל אגודה שלא כדרך גדילתו, והכא אפילו לרבי יהודה קאמר, דאי מייתי מינא אחרינא, ונקיט ליה כדרך גדילתו, דאפילו חוץ לאגד, חשיב כמוסיף,

ד

ז) ומעתה הקשו הראשונים ז"ל דהסוגיות סתרי אהדי. דהנה מסוגיא הכא בזקן ממרא, עולה לן בהדיא, דליכא בל תוסיף בלולב, מפאת הסברא דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי. ואילו בגמ' הנ"ל בסוכה, מפורש יוצא דאף לרבנן דאי"צ אגד מ"מ איכא איסור בל תוסיף במוסיף על ארבעת המינין, אע"ג דאיכא סברא דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, וכמש"נ.

ח) והנה התוס' ז"ל בסנהדרין (שם ד"ה אי) תירצו עלה, דהא דאסרינן בגמ' סוכה, היינו רק מדרבנן. ור"ל משום דנראה כמוסיף על המינין. ומיהו התוס' בסוכה (שם ד"ה ע"ב ד"ה הואיל) תירצו בזה, דהא דאמרינן בסנהדרין דלמ"ד אי"צ אגד האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי היינו רק לענין דאין זה כל המוסיף גורע, דלעולם ידי מצוה יצא, אלא דעובר על בל תוסיף.

ה

ט) ומבואר שיטת התוס' ז"ל [הכא בסוכה] דבמוסיף על הלולב, נהי דעובר בבל תוסיף אבל מ"מ אין המצוה נפסלת בכך ושפיר יצא ידי חובתו. והנה כי כן מבואר שיטת התוס' ז"ל (במנחות דף ל"ח ע"א ד"ה התכלת) בהטיל ציצית למוטלת, דאע"ג דעובר בב"ת קיים המצוה, יעוי"ש. וכן העלה הרשב"א זל בתשו' (ח"א סימן תקל"ה), יעוי"ש. וכן דייקו בלשון הטור (או"ח סימן תרנ"א) במוסיף על הלולב דקיים המצוה אע"ג דאיכא בל תוסיף, עיי"ש, ועיין היטב מש"כ בזה המג"א (שם ס"ק כ"ז) ובנו"כ שם, יעוי"ש"ה.

ו

י) אמנם הרמב"ם ז"ל (פ"ז מלולב ה"ז) כתב בזה"ל, כמה נוטל מהן, לולב אחד ואתרוג אחד ושני בדי ערבה ושלושה בדי הדס,

ואם רצה להוסיף בהדס כדי שתהיה אגודה גדולה מוסיף ונויי מצוה הוא, אבל שאר המינין אין מוסיפין על מנינים ואין גורעין מהן, ואם הוסיף או גרע פסל, עכ"ל. והשיג עליו הראב"ד ז"ל בזה"ל, לא שמעתי מעולם פסולות בזה, ולא איסור תוספת וגורע, ואפילו לרבי יהודה דאמר לולב צריך אגד, דהא אמר רבא מ"ט אין אוגדין את הלולב אלא במינו קסבר לולב צריך אגד ואי אגיד ביה מינא אחרינא הוה ליה מוסיף, דכי קטר ליה בסיב ובעיקרא דדיקלא ליכא תוסיף, אף על גב דאיכא טפי מלולב אחד, וכל שכן לרבנן דאמרי אין צריך אגד, דאמרינן (סנהדרין דפ"ח ע"ב), האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, עכ"ל.

ז

יא) ומבואר דנחלקו רבותינו הראשונים ז"ל בתרתי בדין הוספה על הד' מינים שבלולב. חדא, אי עובר בבל תוסיף במוסיף עליהם ממינו, כגון ב' לולבים וכדומה. דלשיטת הראב"ד ז"ל ליכא ב"ת אלא במוסיף שלא ממינו, וכנ"ל. והנה כי כן סבירא להו לתוס' ז"ל (בסוכה דף ל"ד ע"ב ד"ה ערבי), יעוי"ש. ולדעת הרמב"ם ז"ל עובר בב"ת גם במוסיף ממינו, וכמש"נ. ותו, אם נפסלה המצוה מפני ההוספה. דלשיטת הראב"ד והתוס' ז"ל קיים המצוה אף שהוסיף עליהם. ולשיטת הרמב"ם ז"ל נפסלה המצוה מפאת ההוספה. [ויעויין במגיד משנה מה שהאריך לבאר דדוקא במוסיף ממנו נפסלה המצוה, והאריכו בזה נו"כ, יעוי"ש ויש להאריך בזה, ועוד חזון למועד אי"ה]. ואכן נילאו הפוסקים ז"ל בסברת הרמב"ם ז"ל מאי אולמיה איסורא דבל תוסיף לפסול ממנו קיום המצוה.

ח

יב) ונראה דוחק לומר דאתי עלה משום דין מצוה הבאה בעבירה. דלכאורה לא פסלינן משום מצוה הבאה בעבירה אלא אם כן

ולהכי סברי דקיים המצוה, הואיל דעכ"פ נטל בידו ד' מינין אלו, א"כ שפיר יצא ידי חובתו, אף במוסיף עלייהו מינא אחרינא, דנהי דעובר בבל תוסיף מ"מ לא פסל מיניה קיום המצוה, דמשעה שנטל בידו ד' מינין אלו יצא שפיר ידי חובתו, ואין כח באיסורא דב"ת לפסול קיום המצוה. אבל הרמב"ם ז"ל אפ"ל דס"ל כגוונא בתרא, דעיקר המצוה היא שיהיה חפצא וצורה שנעשה מאתרוג לולב ג' הדסים וב' ערבות, וממילא אם שינה בהן והוסיף עליהם, הפר צורתה, ולכן פסל המצוה, דמיגרע גרע וסתר כל צורת החפצא של מציאות מצות לולב. והרי זה כאילו עביד חמשה בתי לתפילין, דפסל המצוה, הואיל ושינה צורת המצוה, ה"נ בהוספה זו שינה צורת מצות לולב, ולכן לא יצא יד"ח.

טו) ונראה דהיינו הך כוונת הרמב"ם ז"ל דפתח לשונו בההיא הלכתא דגירוע והוספה (בפ"ז מלולב ה"ה) בזה"ל, ארבעה מינין אלו מצוה אחת הן ומעכבין זה את זה וכולן נקראים מצות לולב, ואין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהן כו', עכ"ל. ולכאורה יש לדקדק מאי אתי לאשמעין במש"כ, וכולן נקראים מצות לולב. וגם צ"ב דנראה ככפל הלשון, דהרי כבר כתב תחילה, דכולן מצוה אחת היא. אך לפי מה שנתבאר בשיטתו, ניחא היטב, דר"ל דכולן חפצא אחת היא של מצות לולב. כלומר, כי על ידי כל מינין אלו מתהווה הצורה של מצות לולב. וממילא בגירוע או הוספה עליהם תו אין זה החפצא והצורה של מצות לולב. ולכן שפיר מסיק עלה, דאין פוחתין ואין מוסיפים עליהם, דבהוסיף או גרע פסל המצוה, והיינו כיון דשינה מצורתו, לאו מצות לולב הוא, והרי זה כמו חצי לולב, או איזה מינים אחרים, וכמש"נ.

טז) ומדוייקין הכא היטב לשון הרמב"ם ז"ל דסתם וכתב, אם הוסיף או גרע פסל, דמשמע מינה דעצם ההוספה והגרעון הוא מה שפוסל את המצוה. ולא הזכיר כלל דעובר בב"ת, ולכאורה אי אתי עלה מחמת איסורא

העבירה היא באותו הדבר שמקיים המצוה, כגון בלולב הגזול ומצה של טבל וכדומה, דבכה"ג העבירה פוסלת המצוה. אבל הכא, שהעבירה היא על תוספת מין אחר, והמצוה היא בד' מינים וכדומה, בכה"ג ל"ש לפסול משום מצוה הבאה בעבירה, כי המצוה בדבר אחר והעבירה בדבר אחר, ובזה לא מצאנו שיהא אלים כח העבירה לדחות המצוה. [וכאשר כבר תירץ בזה בספר ילקוט הגרשוני (או"ח סימן תרנ"א סק"ח), יעווי"ש. ומיהו בשו"ת עונג יו"ט (או"ח סימן י"ד) דרך בדרך זה דפסלינן הכא משום מצהב"ע, עיי"ש. ולהנ"ל צ"ב בדבריו. וע"ע מש"כ בזה בספר מו"ז (ח"ב סימן ק"י), יעווי"ש].

מ

יג) ואשר יראה לענ"ד בזה, דהנה ביסוד שורש מצות לולב שציונו הבוית"ש ליטול ד' מינין בחג אפשר לבאר בתרי אנפין. דאפ"ל דעיקר חיובא הוא שאמרה תורה שצריך שיהיה נוטל בידו בחג מאלו ד' מינין, אתרוג לולב שלשה הדסים ושני ערבות, ומשעה שבא לידו מינין אלו שפיר קיים המצוה. והרי זה דומה כמו מצות מזוזה, שציותה תורה לקבוע מזוזה על פתח הבית, כך ציותה תורה שיטול בידו ד' מינין אלו בחג הסוכות. ואולם יש לומר בזה, דד' מינין אלו כשלעצמם הוי חפצא וצורה של מצות לולב. כלומר, שציותה תורה"ק ליטול בחג צורה ומציאות כזה שיש בו לולב אתרוג שלש הדסים ושני ערבות, ואף לרבנן דאי"צ אגד, אבל מ"מ צריך שיהיה צורה שהיא עשויה מד' מינין הללו, וכך היא אופן קיום מצותו. הא למה זה דומה לד' פרשיות של תפילין, שצורת המצוה היא על ידי ארבעה בתים, ה"נ צורת המצוה של לולב היא אלו המינים ומספרן.

נ

יד) והנראה דבזה תליא פלוגתת הני קמאי ז"ל. דהראב"ד והתוס' ז"ל ס"ל כגוונא קמא,

והוא שיהיו ארבעתם מצויין אצלו, עכ"ל. דמשמע מינה בהדיא דגם האתרוג בכלל, ולפמשנ"ת הדברים מאירים. [דהנה בחלקת יואב (או"ח סימן ל"א) כתב, דהחיוב ליטלן כאחת הוא מחמת הווי"ן, וא"כ אין אתרוג בכלל זה, עיי"ש. מיהו לשון הרמב"ם ז"ל משמע דגם האתרוג בכלל, וכמש"נ].

יג

(ט) ודאיתנין להכי אולי יש מקום לומר, דבאמת לא נחית הרמב"ם ז"ל הכא לפסול במוסיף על הלולב משום לתא דבל תוסיף גרידא, אלא דהכא עיקר טעם הפסול הוא, מחמת שינוי צורת המצוה. ומדוייקין בזה לשינוי, שלא הזכיר כאן כלל מאיסור בל תוסיף, אלא סתם דבהוסיף או גרע פסל המצוה. ודו"ק. [איברא דנו"כ רבינו ז"ל נקטי דאתי עלה משום ב"ת, וכן נקט הרשב"א ז"ל בתשו' (ח"א סי' תקל"ה) ועוד. אך לולי דה"ק היה נלענ"ד לומר לפלפולא כמשנ"ת, וקוב"ה חדי בפלפולי דאורייתא].

(כ) ויורווח לן בזה הדק היטב שיטת הרמב"ם ז"ל דגם במוסיף ממינו, פסל מצות לולב. דלשיטתו אזיל, דבכך שהוסיף הפר כאן צורת המצוה, ומשום הכי הוא דלא יצא ידי חובתו, דהוי כמו שגרע מאלו המינים, דלא קיים המצוה. [ואולי באמת בעיקר הדבר ס"ל נמי כשיטת הראשונים ז"ל דבמינו ליתא ב"ת, אך מ"מ ידי מצוה לא יצא, דשינה צורתה, וכמש"נ].

(כא) וכמו כן יורווח לן בזה דהרמב"ם ז"ל סתם הכא דבריו, ולא הזכיר דדוקא בנטל ההוספה דרך גדילתו הוא דלא יצא יד"ח, וכמש"כ התוס' והרא"ש ז"ל כמבואר לעיל. ולפמש"נ מבואר היטב, דעכ"פ ידי מצוה לא יצא, הואיל דשינה צורת המצוה בהוספה זו, הפר בזה מצות לולב. [אע"ג דלתא דב"ת ליכא בנטלו שלא כדרך גדילתו, כיון דגם מצותו אינו יוצא בכך, ודו"ק].

דבל תוסיף או משום מצוה הבאה בעבירה, הויא לי' למימר, דלא קיים המצוה, ולישנא דקאמר שפסל המצוה, מורה כמשנ"ת, דמחמת ההוספה גופא נפסלה המצוה כמו בגרעון שהפסול הוא מחמת עצם הגרעון, ולא מפאת איסורא דבל תגרע, וכמשנ"ת.

יא

(יז) וארווחנא לבאר בזה הדק היטב דברי הרמב"ם ז"ל (כפ"ו מלולב ה"ו) שהצריך שיהיו המינים מצויין אצלו בנוטלן בזה אחר זה, וכמש"כ בזה"ל, ואם לא אגדן ונטלן אחד אחד יצא, והוא שיהיו ארבעתם מצויין אצלו, אבל אם לא היה לו אלא מין אחד, או שחסר לו מין אחד, לא יטול עד שימצא השאר, עכ"ל. ונילאו המפרשים ז"ל בטעמא דמילתא למה הצריך שיהיו כולם מצויים אצלו, דהנה מקור הלכה זו היא בגמ' (מנחות דכ"ז ע"א), ולא איתמר לן מידי תנאי זה שצריך שיהיו כולם מצויין אצלו. ובאמת בר"ן ובריטב"א ז"ל (סוכה דף ל"ד ע"ב) הביאו דאפילו לא היו ברשותו ביחד יצא יד"ח, יעוי"ש, וכ"כ המאירי (שם בדף ל"א ע"א), עיי"ש. אבל לפמשנ"ת נראה דמבוארין היטב דבריו, דלשיטתו קאי, דלקיום מצות לולב בעינן שיהיה חפצא וצורה של ד' מינים אלו, וממילא נהי דקיי"ל דנטלן בזה אחר זה יצא, ואין צריך ליטול ארבעתן כאחד, אבל מ"מ עכ"פ צריך שיהיו כולם מונחין לפניו, שיהיה בהן הצורה והחפצא של מצות לולב, ובלא"ה לא הויא מצות לולב.

יב

(יח) ולדברינו נמצא לדינא, דלפ"ד הרמב"ם ז"ל, לא יצא יד"ח בנטלן בזה אחר זה אלא אם כן גם האתרוג מונח לפניו, דדוקא אז הוא דנשלם הצורה של מצות לולב, כמו שנתבאר. והנה כי כן באמת נשמע מדיוק לשינוי הזהב של רבינו ז"ל, דכתב בזה"ל,

יך

כב) וכיסוד הדברים שנתבאר לן הכא בשיטת הרמב"ם ז"ל בפסולא דהוספה בד' מינים, נלענ"ד דרבינו ז"ל אזיל בזה לשיטתו, במש"כ לענין פסולא דהוספה בציצית (בפ"א דציצית הט"ו) בזה"ל, הטיל ציצית על הציצית, אם נתכוין לבטל את הראשונות מתיר הראשונה או חותכה וכשרה, ואם נתכוין להוסיף אף על פי שחתך אחת משתייהן הרי זו פסולה, שהרי כשהוסיף פסל את הכל, וכשהתיר או חתך התוספת, נמצא השאר נעשה מן העשוי, שעשייתו הראשונה פסולה הייתה, עכ"ל. ומקורו בסוגיית הגמ' (מנחות ד"מ ע"ב), יעוי"ש. ומיהו שיטת רש"י ז"ל ועוד ראשונים ז"ל מבואר דאף במתכוין להוסיף עכ"פ לא נפסלו הראשונים ואם חתך אח"כ את התוספת חזרו ראשונים להכשרם. ולהלכה נחלקו בזה השו"ע והרמ"א ז"ל (בשו"ע או"ח סימן י' סעיף ו'), יעוי"ש. ונילאו הפוסקים בביאור דבריו, אמאי פסל את הראשונים, נהי דעובר בכל תוסיף, אבל היאך פסלי הציצית הנוספות את הראשונות שנעשו בהכשר, ויעויין בשאגת ארי' (סימן ל') מה שהאריך בזה. ומזמן כבר הארכנו בס"ד לבאר דברי הרמב"ם ז"ל הדק היטב, דבאמת לאו משום לתא דב"ת אתי עלה, אלא משום דשינה צורת המצוה דציצית, שאמרה תורה שיהיה בגד של ד' כנפות עם ד' ציציות, וברגע שהטיל שם עוד ציצית, הרי זה כאילו גזר הבגד לשנים, דבטלה מיניה צורת מצות ציצית, ונפסלו הראשונות, וצריך להטיל בהן חוטין מחדש, הכי נמי בנידו"ד, על ידי ההוספה בטלה מיניה צורת המצוה, ונפסלו הראשונות. [והארכתי בזה טובא בספרינו נתיבו"א (ח"א סימן ס"ב), יעוי"ש בארוכה]. והיינו הך כמו שנתבאר לן השתא בס"ד לענין ההוספה בלולב, דפסלה הרמב"ם ז"ל מחמת שינוי צורת המצוה, וכמשנ"ת.

זו

כג) וארוחנא ליישב בזה קושיית המרחשת (סימן י"א אות ד') ע"ד הרמב"ם ז"ל, מהא דאיתא בגמ' (מנחות דצ"ח ע"א), לענין לחם הפנים, דבהוסיף על הלחמים, רואין את העליונה כאלו אינה, והמערכה כשרה, יעויין שם בארוכה, והרי עובר בכל תוסיף, א"כ מאי שנא ממוסיף על המינין דפסל הרמב"ם ז"ל אפילו במוסיף ממינו, משום דעובר בב"ת, ונשאר בקושיא. מיהו לפמשנ"ת נחא היטב, דשאני הכא דטעם הפסול הוא ששינה מצורת המצוה, משא"כ התם שפיר קיים מצות לחם הפנים בכך שמונה על השלחן י"ב חלות, ונהי דבמוסיף עובר בב"ת אבל המערכה כשרה, דנמצא על השלחן לחמים הראויים לה.

זו

כד) ואם כנים הדברים, נפקא לן מינה חידושא רבתא לדינא, דאף לשיטת הרמב"ם ז"ל קיים המצוה אף בגוונא דעובר בכל תוסיף, כגון המניח ב' תפילין או קובע ב' מזוזות על פתחו, דעובר בכל תוסיף, וכדמוכח בהדיא לענין תפילין בסוגיא דעירובין (ריש פרק י'), וכאשר הוכיח במישור הרשב"א ז"ל בתשו' (ח"א סי' תקל"ה) ובמ"מ (פ"ז מלולב ה"ז) וכן פסק במג"א (סי' ל"ד סק"ג), יעוי"ש. והוא הדין נמי בקובע ב' מזוזות על פתחו עובר בב"ת, וכמש"כ בפתחי תשובה (יו"ד סי' רצ"א סק"ב) בשם חמודי דניאל ז"ל, וכ"כ בדעת קדושים (בסימן רפ"ו ס"ק כ"ה), יעוי"ש. [ועיי"ש"כ בזה בשו"ת מהר"ם שי"ק (יו"ד סימן רפ"ז) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' ט'), עיי"ש]. הנה לפמשנ"ג עלה בידינו בס"ד, דיצא יד"ח, דנהי דעובר בהו משום ב"ת אבל מ"מ קיים המצוה, דדוקא בלולב וציצית הוא דפסל הרמב"ם ז"ל במוסיף עליהם משום שינוי הצורה דמצוה, משא"כ הכא, דכל אחד עומד בפני עצמו בצורתו וכהלכתו הראוי לה, שפיר קיים המצוה, אף דעובר כאן בב"ת מחמת ההוספה, ודו"ק.

לאוקמי אלא בתפילין, כמבואר שם, והכל א"ש. [ובמאירי שם תי' דהתם לא איתמר אלא לענין זקן ממרא, יעוייש"ה, ואכמל"י, ובנתיבות אדם (שם) הארכנו בזה טובא בס"ד].

ח

כז) ועתה ניתנה ראש ונשובה לתחילת דברינו, איברא דלפ"ז אתיא שפיר הדק היטב לשון הברייתא, דתליא דינא דהוספה על המינין בדינא דפוחת מהן, ושפיר קאמר כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן. דלפי מה שנתבאר מובן היטב, דבאמת כולה חדא מחתא ניהו, הן הגירוע והן ההוספה, דבשניהם פסל בכך צורת המצוה, ולכן אינו יוצא ידי חובתו, כי כשם שבפוחת מהן לא עלה המצוה בידו כי לא נטל כראוי המינין הנצרכין למצות לולב, הכי נמי במוסיף עליהן, אינו יוצא ידי חובתו, כי לא נטל המינין ומספרן כהלכתן, ובכך פסל צורת המצוה, וכמש"נ.

כח) ודאתאן להכי, נראה לומר, דבאמת היינו הך מקור מקומו טהור לברכי הרמב"ם ז"ל דפסק דבמוסיף פסל את המצוה. מהא דהשוו בברייתא דינא דהוספה על המינין לדינא דפוחת מהן, שמע מינה דתרווייהו דמיא אהדדי, וכי היכא דבפוחת לא קיים המצוה הכי נמי במוסיף לא קיים המצוה, דבתרווייהו לא עביד כצורתה. ובזה יונח לן היטב מאי דאיכא למידק לפי דעת הפוסקים ז"ל דס"ל דליתא לתא בל תגרע בפוחת מהמינין, א"כ איך משוינן להו הכא בברייתא דינא דפוחת לדינא דהוספה, דאית בהו לתא דבל תוסיף. אך לפמ"ש"נ אפ"ל דבאמת שניהם דמיא אהדדי, שאינו עובר בהן בלתיא, לא משום לא תגרע בגירוע, ולא משום בל תוסיף בהוספה, [דאיירי במוסיף ממינו דאינו עובר בב"ת וכמש"כ התוס' ז"ל], ומ"מ בתרווייהו לא יצא יד"ח, כיון דבשניהם לא קיים המצוה כצורתה הראוי, הן כשפוחת והן כשמוסיף,

כה) [ובזה ל"א זכיתי להבין מש"כ בתשו' אגרות משה (חיו"ד סי' קפ"ג) דבקובע ב' מזוזות, פסול לרמב"ם ז"ל, אף דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, כמו שפוסל בב' לולבים, ומביא שם כי כן סובר המגן אברהם (בסי' ל"ד סק"ג) במניח ב' זוגות תפילין כשרים, דפוסל בשניהם, יעוייש"ש. ולפי מה שנתבאר אין הדברים מוכרחים, וגם צ"ע דבמג"א שם לא כתב אלא דאיכא בל תוסיף במניח ב' זוגות תפילין, אבל לא הזכיר דנפסל בזה קיום המצוה. ואדרבא במחצית השקל שם הכריח דהמגן אברהם סבירא ליה בזה כדעת הראשונים ז"ל דיצא ידי חובתו אף על גב דעובר בכל תוסיף, יעוייש"ש. ועיין עוד מה שהאריך בכל זה בספר חידושי רבי ראובן (סוכה סי' ו') והארכנו בזה בס"ד בשו"ת נתיבות אדם (ח"א סי' ס"ב), יעוייש"ש].

י

כו) ודאתינן להכי, נראה ליישב הדק היטב סוגיות הגמרא לפ"ד הרמב"ם ז"ל, דמה שאמרו בגמ' (סוכה דל"א ע"ב), דחידושי דברייתא דאין מוסיפין עליהם הוא אע"פ דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, כונת התלמוד הוא, דמ"מ פסל בזה את המצוה, אע"ג דכל אחד לחודיה קאי, וטעמא הוא, הואיל ושינה צורת המצוה. והיינו דאמרה גמ' דהוא אפילו לרבי יהודה שמצריך איגוד, מ"מ בהוסיף עלייהו, נמי נחשב הדבר לשינוי המצוה, ובזה באמת איכא חידוש טפי אליבא דרבי יהודה, דהוי אמינא היות וההוספה היא מחוץ לאיגוד לא נחשב בכך לשינוי, הא קמ"ל דגם לדידיה חשיבא ההוספה שינוי, ונפסלה המצוה. [ומיושב שפיר קושית התוס' שם]. וסוגיא דזקן ממרא בסנהדרין (דפ"ח ע"ב), ניחא היטב לדעת הרמב"ם ז"ל, דגם לרבנן לא מצי לאוקמי במוסיף על המינין, דממ"נ אם הוסיף הז"מ מתחילה לא יצא כלל, דלאו מצות לולב היא, ואם הוסיף רק אחר כך, הרי שפיר יצא, דמדאגביה נפיק בה. ולכן ליכא

כיון שלא נטלם כהלכתם, הפר צורתה, ולא קיים מצות לולב, וכמש"נ. [ובאמת לכאורה צ"ע לפמש"כ התוס' ז"ל דבהוספה קיים המצוה אע"פ שעובר בב"ת, משא"כ בפוחת שלא קיים המצוה כלל, א"כ איך השווה הברייתא הוספה לגירוע, והרי בגרע ודאי לא קיים המצוה. ואולי אפשר דהתוס' ז"ל היתה לפנייהם גירסא אחרת בברייתא זו, וכגירסת הרי"ף והרא"ש ז"ל דגרסי בברייתא בזה"ל, ד' מינין שבלולב אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהם. ולגירסא זו ניחא היטב דבאמת לא מדמינן הוספה לגירוע, וא"ש].

יב

כט) והעולה לן בזה לדינא, דנחלקו רבותינו הראשונים ז"ל במוסיף על הלולב, אי יאכא בל תוסיף בהוספה ממינו. לדעת התוס' והרשב"א ז"ל אינו עובר בבל תוסיף אלא במוסיף מין חמישי. [ונתבאר לן דאין הכרח דהרמב"ם ז"ל פליג עלה]. וכן סבירא להו שאינו עובר אלא אם כן נטלו כדרך גדילתו. ומיהו לשיטת התוס' והרשב"א ז"ל אף אם הוסיף משאינו מינו קיים המצוה אף דעובר בב"ת, ולשיטת הרמב"ם ז"ל ההוספה מבטלת קיום המצוה אף במוסיף ממינו. ומיהו במוסיף ב' מזוזות או ב' תפילין נתבאר לן דאפ"ל דאף לדעת הרמב"ם ז"ל עכ"פ קיים המצוה.

ב

ל) ובוה אתאן לנידון דידן, בנשאר על האתרוג חוטיין מהפשתן שמניחים בהם האתרוג שלא יזק, אשר העיר בזה בתשו' התעוררות תשובה (ח"א סימן ד'), שיש להקפיד להסירם מהאתרוג קודם הברכה כיון שהוא מין אחר, יש בזה משום בל תוסיף, הגם שאינו מתכוין בזה לשם מצוה, מ"מ נראה כמוסיף, עכתו"ד. הנה לכאורה לתוס' ודעימי' ז"ל אין בזה בית מיחוש אלא אם כן זה כדרך גדילתן, ולכן בכרוכין על האתרוג לית לן בה, [וכמו דלא חיישו באיגוד במין אחר].

לא) והתינח לשיטת הפוסקים ז"ל דס"ל דלדידן אף בזמנו אינו עובר בבל תוסיף בלי כוונה להוספה, כיון דקיי"ל מצוות צריכות כוונה, [וכמבואר בשו"ע או"ח סי' ס' ובנו"כ שם]. ומה דמבואר בגמ' (עירובין דצ"ה ע"ב) דבזמנו עובר בב"ת אפילו בלא כוונה זה קאי אליבא דמאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה, וכמבואר במלחמות להרמב"ן ז"ל (ר"ה פרק ג'), וכן כתב רבינו ירוחם (נתיב י"ג ח"ג), וכן העלה המג"א (סימן תרנ"א סקכ"ז) ותירץ בזה דברי הטור שם, עיי"ש בארוכה. ולפ"ז בנידו"ד הרי אינו מתכוין להוספה ממילא אינו עובר בבל תוסיף. [וצ"ע בשאר הימים דמצות לולב רק מדרבנן, אם עובר בב"ת לדעת הפוסקים המבואר במ"ב (סי' ס' ס"ק י') דבמצות דרבנן אי"צ כוונה, ודו"ק].

לב) אבל לשיטת הטו"ז (או"ח סי' תרנ"א סקי"ז) דאפילו אם מצוות צריכות כוונה עובר בזמנו בב"ת אפילו בלא כוונה, יעוי"ש. [וכן ס"ל לאל"ה רבה (שם סקל"ח) והוכיח כן מדברי הרא"ש זל (בסוכה דל"ו ע"ב), עיי"ש, הדרא קושיא לדוכתא.

לג) וביותר לפי מה שנתבאר לן בשיטת הרמב"ם ז"ל, דיסוד הפסול הכא הוא מפאת שינוי צורת המצוה, ואף במקום דליכא ב"ת י"ל דנפסל המצוה מחמת עצם ההוספה שהפר צורתה, א"כ הדרא טפי האי חששא למקומה, דחוטיין אלו מעכבים ממנו קיום המצוה כהלכתה. [והנה בתשו' התעוררות תשובה (ח"ג סי' תל"ז) העלה בזה להתירא דהוי כלקיחה על ידי דבר אחר שלא בדרך הכבוד, וכמו שאינו יוצא המצוה בעצמה בלוקח המינין שבדבר אחר שלא בדרך כבוד, כדאיתא בגמ' (סוכה דל"ז ע"א) ה"נ אינו עובר בב"ת בדרך זו, יעוי"ש. מיהו לכאורה לפמשנ"ת בדעת הרמב"ם ז"ל אכתי צ"ע, וכמש"נ].

כא

לד) ומיהו לענין החתיכת פלעסטי"ק שנשאר לפעמים על הלולב שעשוי להגן עליו

משום הסברא דהאי לחודיה קאי, וצע"ג].

בג

לז) והנראה דאף לשיטת הרמב"ם ז"ל לית לן בה, הואיל ומינכר מילתא דלאו לאוסופי אתי, ואינו מצטרף לשאר המינים, אין כאן הפרה לצורת המצוה, דבדיל ומינכר אהדדי, ואין בזה לתא כלל דהוספה על המינים, והוי להו ככל דבר הבא לתיקון הלולב שאין בזה משום הוספה, וכמש"כ המאירי (בסנהדרין דף פ"ח ע"ב), הה"נ הכא בנידוד".

לז) וראי ברורה לדברינו, מהא דכתב הרמב"ם ז"ל (פ"ז מלולב הי"א) וז"ל, עשה לאגודה זו גימון של כסף ושל זהב או שכרך עליה סדין ונטלה יצא, לקיחה על ידי דבר אחר שמה לקיחה, והוא שיהיה דרך כבוד ודרך הדור, שכל שהוא לנאותו אינו חוצץ, אבל אם נתן את המינים האלו בעציץ או בקדרה ונטלה לא יצא ידי חובתו, עכ"ל. הרי דלא איירי הרמב"ם ז"ל אלא לענין חציצה ולא נחית כלל דאית בהו משום הוספה על המינים. וכן חזינן התם (בהלכה י"ב), דכתב וז"ל, הבדיל בין הלולב ובין ההדס במטלית וכיוצא בה הרי זה חוצץ, עכ"ל. ולא נחית רבינו ז"ל כלל שיש בזה משום הוספה, אלא ע"כ שמע מינה דכל כי האי גוונא דמינכר דאינו בא להוספה על המינים, אלא נטלו מחמת סיבה אחרת, לית לן בה מידי לגריעותא. ונראה דדוקא במוסיף הדסים, דכוונתו להוספה בנטילה, בהא הוא דאיצטריך הרמב"ם ז"ל (בפ"ז מלולב ה"ז) לפרש דיצא יד"ח כיון דנווי מצוה היא, יעוי"ש. משא"כ היכא דמינכר וחזינן שאין כאן חפצא דהוספה כלל על המינים, וכגון בנידון דידן, דההוספה היא מחמת ענין אחר לגמרי, וממילא אין כאן שינוי צורת מצות לולב, נראה דשפיר דמיא לכו"ע לצאת בו ידי חובתו לכתחילה ללא חששא.

בד

לח) זאת התורה העולה מן המדובר

בנרתיקו, וכן תליית סדר ההושענות על הלולב או על הקושיקע"ל, לכאורה היה אפשר לצדד דאין בזה כלל משום הוספה בלולב, כיון דאינו עשוי מהצומח, ואין לזה ענין כלל לארבעה מינים. אך אין זה מוכרח, דמ"מ הרי הוא מוסיף מין אחר. וראי לדבר דיש בזה ב"ת ואף דלא שייך בו דרך גדילתו, נראה בהדיא מהא דהקשו הראשונים ז"ל בסוכה (דף ל"ו ע"ב) בהא דקתני אנשי ירושלים היו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב, אמאי אין בזה משום כל תוסיף. הרי מוכרח דגם בדומם חיישינן להוספה. [והרש"ש כ' שם לפרש דגימוניות של זהב הכוונה הוא לגימון מגידולי קרקע שמחופה בזהב, עי"ש. אך מפירש רש"י ז"ל שם במשנה (דף ל"ו ע"ב ד"ה גימוניות) משמע דהכוונה לחוטיץ של זהב, ודו"ק].

כב

לה) אך הנראה ליישב בזה, דהנה הראשונים תירצו אהא דאגדו בגימוניות של זהב אין בזה משום כל תוסיף כיון דעשוי לנוי, לכן ליכא ב"ת אף למ"ד דבזמנו אי"צ כוונה, וכאשר תי" הרא"ש והריטב"א והמאירי ז"ל (שם), עיי"ש. וכאשר אסברא לה הגרעק"א ז"ל (שם) דהוי כהיפוך כוונה, דמהניא לכו"ע, יעוי"ש. ויסוד הדברים הוא, דהיות וניכר בעליל שאין כאן חפצא של הוספה על המינים ולא נטלו לשם הוספה על המינים אלא לנוי, להכי ליכא ב"ת. מעתה נראה דהוא הדין נמי בנידוד, דניכר בהדיא שאין בכל זה משום איזה הוספה על הלולב, אלא הרי זה מהדברים הבאים לתיקון המינים ונשאר עליהו שלא במתכוין, אין זה נחשב להוספה כלל על המינים, ושפיר שריא אליכא דכו"ע. [והנה בביאור הלכה (סי' תרנ"א סי"ד) הביא דברי הראשונים ז"ל הנ"ל דשורי לאגוד במין אחר, כיון שהוא לשם נוי, או שלא כדרך גדילתו, יעוי"ש. ובזה לא הבנתי מה שסתם במ"ב (שם סק"ט) דליכא ב"ת באגדו במין אחר

מניח ב' זוגות תפילין על ראשו, נהי דעובר בב"ת אפשר דשפיר קיים המצוה לכו"ע. וכמו כן נתבאר לן דליכא חששא להנשאר מחוטי הפשתן על האתרונג, או הנשאר על הלולב מהנרתיק, והה"נ לחיבור סדר הושענות וכדו' על המינין, הואיל דבכולן מינכר דלאו לאוסופי אתי, ואין בזה משום חפצא דהוספה כלל, והנח להם לישראל.

זה מה שעלה במצודתי בס"ד בבירור הלכתא הדין, ויעזור השי"ת שנזכה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, מתוך שפע נחת והרחבה לאויושט"א, וכולנו יחד נזכה לגמח"ט שנת גאולה וישועה ברוחניות ובגשמיות, ולראות כישועתן של ישראל מתוך רחמים וחסדים גלויים אכי"ר.

בס"ד, המוסיף מין חמישי על הד' מינין עובר בכל תוסיף, אם נטלו כדרך גדילתו. ונחלקו רבנן קמאי ז"ל אם עכ"פ יצא ידי חובתו, לדעת תוס' והרשב"א ז"ל קיים המצוה. ולדעת הרמב"ם ז"ל פסל המצוה, ואפשר דאף בנטלו שלא בדרך גדילתו. ובהוסיף עליהם ממינים, כגון ב' לולבים, לדעת התוס' והראב"ד ז"ל ליכא ב"ת וקיים המצוה. ולדעת הרמב"ם ז"ל פסל המצוה. [איברא דאיכא להאריך במש"כ הפוסקים לדון אם הרמב"ם ז"ל חזר בו והסכים שיצא יד"ח, ואכמל"י. ובאו דברינו לפי דברי הפוסקים כי אכן שיטת רבינו ז"ל הוא שגם נפסלה המצוה]. ובמוסיף דבר העשוי לנוי או לתיקון הלולב אין בזה משום ב"ת וקיים המצוה. ונתבאר לן דאין הכרח ברמב"ם ז"ל דכל היכא דעובר בב"ת פסל המצוה, ולכן בקובע ב' מזוזות על פתחו או